

O katalpah

Katalpa je okrasno drevo, ki ga pri nas le redkokdo pozna pod tem imenom. Navadni ljudje mu pravijo cigarovec. Zadnji mesec se o katalpah bere in sliši več kot se je kadarkoli prej. Zaradi vroče krvi v mestu, ki se legitimira z najstarejšim mestnim statutom na Slovenskem.

Tuje le lepše, menijo ljudje. Ker tako menijo, sadimo v naše parke tujerodna drevesa, tudi cigarovce. Okoli deset vrst katalp je na svetu in dve od teh sta doma v severni Ameriki. Od obeh ameriških katalp je v Evropi pogostejša bignonijelika katalpa (*Catalpa bignonioides*), ki ji v domovini pravijo južna katalpa. Na tržnici na Ptuju so bile posajene rumene katalpe (*Catalpa ovata*),

Posebnost in dragocenost katalp je tudi njihova nizka, široka in razkošno zasvodena krošnja. Zakaj katalpe nad ptujsko tržnico niso takšne? Zakaj so bolj kot katalpam iz parkov bogatih mest podobne kmečkim tepkam? Ker imajo za sabo svojo zgodbo in zgodovino, ki do njih ni bila prijazna.

Iz starih razglednic lahko rekonstruiramo, kako je poteza nastala. Ni bila rezultat tuhtanja in neke velike urbanistične rešitve. Nastala je z dopolnjevanjem obstoječega. Najprej sta rasli prvo iz zadnje drevo v današnji vrsti sedmih dreves. Potem so se v tridesetih letih nakanili med njiju posaditi še dve drevesi. Na fotografiji je videti, da niso sadili v asfalt in beton temveč v pesek, ki je pokrival cel takratni Tyršev trg. V tretji rundi, do katere je, berem, prišlo po drugi vojni, so med stare štiri posadili še tri nove katalpe. To »štukanje« se še danes bere tudi iz obsega debel, ki pričajo o treh starostih dreves.

Na predvojnih razglednicah iz različnih let so krošnje katalp ves čas skoraj enako majhne. Kako, ko pa katalpa v mladosti izrazito hitro raste? Zato, ker niso smele zrasti. Ker ni bilo mišljeno, da bodo kdaj zrasle v drevesa. Strigli so jih na kroglo. Ker so jih temeljito strigli, so tudi debela ostajala debelca. Drevesca v obliki lizike na palčki so očitno sledila lepotnemu idealu rajnkega cesarstva, kjer je bilo okrasno vrtnarstvo obremenjeno z dekoratersko, da ne rečem slaščičarsko logiko. V popotresni Ljubljani so tudi nekaj novih ulic obsadili z drevesnimi »lizikami«, le da so z Dunaja poleg lepotnih nazorov prinesli tudi ime primerne zelenega gradiva, ki se mu je v tistem času reklo »kugelakacija«. Za razliko od katalp, ki hočejo zrasti navzgor, v drevo, so kroglaste akacije trajno nizke; vsakih nekaj let jih je treba postriči le v širino. Izbira katalpe za rezanje v kroglo je bila diletantska, kar je treba razumeti, saj je šele socializem ustanovil prvo vrtnarsko šolo na Slovenskem.

Fotografije iz začetka šestdesetih še vedno prikazuje katalpe, rezane v kroglo. Takšne so pač za tistodobni okus bile lepe – *da bi dajale senco, pa že od začetka ni bilo mišljeno*. Fotografije nam zelo jasno sporoča še nekaj drugega: da so bile krošnje zaredi obrezovanje temeljito deformirane: brez glavnega poganjka in hierarhije ogrodnih vej. Potem je prišlo tudi za drevesa samoupravljanje: opustili so rezanje in veje so zbežljale kvišku in se dvignile v debela. A iz deformirane krošnjice lahko zrastejo samo deformirana drevesa, s problemi, ki jih to prinaša. O tem v nadaljevanju.

Posledice mesarjenja z drevesi

Katalpe na Ptuju, za katere se je tako srčno postavila civilna iniciativa, so tipičen primer, kaj se zgodi z drevesi, po katerih se žaga brez znanja. Resda drevo ne vrže nazaj kamna, če mu ga zaženeš v glavo, bo pa na vse grobosti slej ko prej odgovorilo tako, da bo spustilo na tla vejo ali deblo. Takrat ne bo dobro biti blizu.

Zgoraj sem pojasnil, kakšno rano mladost so imele katalpe ob ptujski tržnici. Zaznamovana je bila z nasiljem in človeško samovoljo: s škarjami so jih silili rasti v kroglo in jim uničili naravno zasnovano krošnjo. Potem so se vzdrževalci naveličali rezati drevesca, s čimer je problem šele začel zares rasti. Prišlo je do zdrahe: ker so drevescem uničili vrhove, so začele stranske veje tekmovati, katera bo prevzela vodstvo. Stranske veje so bile enako močne, zato so skoraj vsa drevesa razvila po dve ali več debel. Ta mnogodebelnost se začne na višini dobrih treh metrov, skratka tam, kje je bila sprva »nasajena« okrogla krošnjica. Večdebela drevesa so glede stojnosti in varnosti vedno manj ugodna od enodebelnih, toda to pri ptujskih katalpah ni glavni problem.

Glavni problem je v tem, da so po opustitvi obrezovanja na kroglo žal opustili vsakršno nego dreves. Poleg nadomestnih, drugotnih vrhov so jim pustili rasti tudi nizko nastavljene stranske veje. Značilnost katalp je, da se spodnje veje z leti pobesijo proti tlam. Ko so spodnje veje postale preveč moteče, so jih odžagali. Tu je bila spet zagrešena strokovna napaka, ker jih odžagali prepozno. Žagali so tako debele veje, da se rane niso mogle zarasti, preden je trohnbni proces napredoval v globino debela. Majhne rane drevo s skorjo hitro preraste, s tem rano zatesni, prepreči dostop zraka in zaustavi propadanje lesa. Pri velikih ranah je proces upočasnen ali onemogočen. Ko zazija duplina, je skorja z roba ne more več zarasti. Les v deblu neovirano trohni naprej. Vedno manj zdravega lesa v deblu obravnavanih katalp nosi vedno težje breme nadomestnih vrhov. Nadomestna debela žal izraščajo prav nad mesti, kjer je v osnovnih debelih trohnozaradi nestrokovno požaganih najnižjih vej.

Pri ptujskih katalpah je negodno tudi to, da nadomestna debela tekmujejo med seboj za prevlado. Zaradi tekme so drevesa višja, kot bi zrasla, če bi imela en vrh in bi rasla na planem. Namesto petnajstih metrov, kar je pričakovana višina rumenih katalp, so visoka enaindvajset metrov. Višja debela, večja teža, večje breme. Pa tudi daljši vzvod, ki ob vetru in snegu trže nadomestno deblo s njegovega (trohnečega) dna.

V besedilih s spleta se kot posebnost omenja breza, ki izrašča z robne katalpe. Brezo je veter zasejal v duplo, ki je nastalo za odmesarjeno vejo. In raste živahno. Ker še nobena breza ni rasla samo od božje milosti, se je treba vprašati, kdo jo hrani in poji. Hrani se s trhlim lesom, ki v notranjosti debela razpada v humus, napaja pa deževnica, ki očitno nekje zateka v votlo notranjost. To je zaskrbljujoče, kajti v duplih, v katera zamaka, les pospešeno trohni.

Nedvomno je breza na katalpi naravoslovna zanimivost. Opevanje in varovanje takšnega drevesa na javnem prostoru sredi mesta pa kaže osnovno nerazumevanje problema. Javni trg ni narava. Drevesa na javnih mestih – in na vrtovih – morajo biti najprej varna in šele nato lepa. Ko sem si šel drevesa ogledat, so na njih viseli citati spoštovanega profesorja Mlinška. Toda Mlinšek je bil profesor za gojenje gozdov in je pisal o drevesih v gozdu, ne o drevesih v mestu. Citati omenjajo drevesno kirurgijo, ki je že v osemdesetih legla na pokopališče zgodovine, ker je naredila drevesom več škode kot koristi. Nadomestila jo je arboristika, ki na drevo gleda bolj celostno in ga redno neguje od prvega dne v mestu naprej.

Se da storiti s katalpami na Ptuju sploh kaj pametnega storiti?

Problem korenin

Kolikšen del drevesa uspeva v tleh? Predstava, da je korenin pod zemljo toliko kot krošnje nad zemljo, je zelo napačna. Pri olistanem drevesu je v tleh samo petina njegove mase, druga petina je v listih in tri petine so v lesu debela in vej. Ena petina mora nositi breme štirih petin.

Tudi to je treba imeti v mislih, ko se razmišlja o katalpah na ptujski tržnici. Danes rastejo med pločnikom in cesto ter tržnim prostorom. Vmes je tri korake široka gredica, na kateri so poleg debel nanizane še na temeljene betonske klopce. V takšni gredici in prostora niti za korenine enega drevesa, kaj šele sedmih dreves. Okoli gredice je sam asfalt. Skozi asfalt lahko korenine dihajo toliko kot človek skozi plastično vrečko, poveznjeno na glavo. Bolj malo. Oziroma toliko, kolikor pride zraka od strani, kar je v primeru katalp skozi površino gredice. Ker je zemlja na obeh gredicah pohojena, je izmenjava plinov skozi zmanjšana. Korenine pa morajo dihati. Če kisika ni v zemlji, se pač dušijo in lahko tudi zadušijo in odmrejo.

Odraslo drevo, ki raste v parku, žene korenine najmanj enkrat tako daleč kot znaša razdalja od debla do roba krošnje. Pri vsakem drevesu je velika večina korenin, ki sprejemajo vodo in hranila, v globini med petnajst in petinštirideset centimetri. Plitveje ne morejo rasti, ker so tam prevelike razlike v stopnji vlažnost in prevelika temperaturna nihanja; globlje nočejo, ker je tam premalo kisika. Če koreninam omejimo razpoložljivi prostor, tega torej ne morejo nadomestiti s tem, da bi namesto v širino rasle v globino. Koreninski sistem ostane manjši, drevesa slabše prehranjena in slabše vsidrana, z drugimi besedami, manj varna.

Na ptujski tržnici razpoke v asfaltu pločnika povejo, do kod pod njimi segajo glavne korenine. Zanimivo je, da na strani tržnega prostora, razen proti cvetličnemu paviljonu, ni razpok. Drevesa so bila posajena ob zid porušene stavbe. Če je tako, drevesa na zahodno stran nimajo korenin, saj skozi temelje niso mogle zrasti. Katalpe, za katere se postavlja civilna iniciativa, imajo torej razmeroma majhen koreninski sistem, ki je zato, ker je majhen, tem bolj občutljiv.

Slišali smo ideje, da bi naj bi vsa drevesa ali vsaj dve drevesi ohranili in vseeno izvedli projekt preureditve trga. Kaj pravita nemški in britanski standard za zaščito dreves na gradbiščih? Da se na območju korenin (to je horizontalna projekcija krošnje, radialno povečana za meter in pol) ne sme odstraniti nobenega materiala, nasuti pa le pod določenimi pogoji, in nič temeljiti (z izjemo točkovnih temeljev). Kakršnikoli gradbeni posegi, ki upoštevajo drevesa, to torej le pogojni izvedljivi. V kolikor bi Ptujčani katalpe resnično hoteli očitati, bi morali pločnik ob drevesih prepustiti drevesom, z območja postrgati asfalt in površino povrniti v pesek, kot je bilo to na razglednicah iz tridesetih let.

Breme let

Za katalpe so značilne krhke veje, ki se lomijo ob neurjih in snegu. Že zdrave in mlade katalpe niso najbolj varne med drevesi. Rumene katalpe v parkih živijo okoli sto let - v urbanem okolju nujno manj. Z drugimi besedami: ptujske katalpe so starke v zaključnem obdobju življenja. Stara drevesa so kot stari ljudje: zelo slabo prenašajo spremembe – razmišljanja, da bi jih nekaj podrli in nekaj ohranili, so nesmiselna.

Visoko starost spremlja upadanje debelinskega prirastka. Novega, nosilnega lesa je vedno manj, trohnoba v sredici pa nemoteno napreduje. Vprašanje časa je, kdaj se bo odlomilo prvo nadomestno deblo. Drevesa umirajo stoje in da bi ob tem ne umirali tudi ljudje, bi bilo treba ukrepati. Vsaj tako, da bi jih ogradili tako na široko, da bi ob deblolomu ne bilo mrtvih in pohabljenih. Ali rezervat za drevesa sodi v središče mesta, je pa vprašanje za tiste, ki tam živijo.

Iz prispevkov v časopisu nedelo, oktober 2017